

מי זקוק לזכויות? יום זכויות הילד - טובה בן-ארי

"ילדים לא רק יהיו אלא הם בני אדם ועל כן זכאים לכבוד" יאנוש קורצ'אק

תקציר

כולנו זכאים לזכויות. השאלה היא, מי מאתנו זקוק להן במיוחד?

מי שאינו שותף למעגל מקבלי ההחלטות; ומי שאינו שותף למעצבי דעת הקהל והתרבות. הקבוצה הגדולה ביותר העונה לתיאור זה היא קבוצת הילדים. נושא זכויות הילד עוגן עד היום בסדרה של אמנות ומסמכים בינלאומיים. האמנה נחתמה על ידי ישראל ונכנסה לתוקף לאחר אשרורה ביום 2 בנובמבר, 1991.

ילד הנו אדם – ולכן מגיעות לו זכויות אדם ואזרח.

בעשורים האחרונים משתרשת גישה חינוכית ומשפטית חדשה, לפיה ילדים הנם יצורים בעלי אוטונומיה מתפתחת, ויש לשתפם בקבלת החלטות בעניינם בהתאם ליכולתם השכלית והרגשית. בהיותם בני אדם, זכאים ילדים למלוא זכויות האדם שלהם - הזכות לחיים, לכבוד ולשוויון. ע"פ החוק, ילד אינו מבוגר בהקטנה, אלא אדם שלם ומורכב. אנשים צעירים ומבוגרים צריכים לדעת, מה הן זכויותיהם, מדוע הן חשובות, ומה הן הדרכים לממשן גם בבית הספר. הצוות החינוכי בביה"ס מתווה את הדרך ומשמש גשר בין הבית לילדים ועל כן המוסד החינוכי צריך להיות רגיש לזכויות ילדים ואחראי למימושן.

רקע תיאורטי - זכויות הילד

האמנה הבינלאומית בדבר זכויות הילד התקבלה על ידי האו"ם בנובמבר 1989 ונכנסה לתוקף בספטמבר 1990. ההכרה הרחבה לה זכתה אמנה זו מחזקת את תוקפה והופכת אותה לסטנדרט בינלאומי מקובל. ישראל חתמה על האמנה ב 1990 ואשררה אותה ב 1991. בפברואר 2003 הוגש לממשלה דוח בנושא חינוך של ועדת המשנה ל"וועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה", שהוקמה על מנת לבחון את זכויות הילד בישראל לאור האמנה.

האמנה מבטיחה לילדים קשת רחבה של זכויות- אזרחיות, פוליטיות, חברתיות, כלכליות ותרבותיות. הזכויות מחולקות לשלוש קטגוריות מרכזיות: זכויות הגנה ((Protection כגון זכותו של הילד להגנה מפני אלימות והתעללות, זכויות הענקה (Provision) כגון זכותו של הילד לחינוך ולבריאות, וזכויות ההשתתפות (Participation) כגון זכותו של הילד לחופש ביטוי, לחופש התאגדות, למידע ולפרטיות. כמו כן מדגישה האמנה את כבוד הילד ואת התפיסה כי יש לכבד ילדים כבני אדם.

זכויות הילד כפי שמנוסחות באמנה, מתייחסות הן לזכויותיו האישיות של הילד והן לזכויותיו הקבוצתיות כמשתייך למוצא, תרבות ושפה מסוימים. חוזר זה מכיר במציאות של חברה מרובת תרבויות וזהויות, מכבד את ההשתייכות הקבוצתיות השונות ומכיר בזכויות הנובעות מהן. אם זאת נקודת המוצא היסודית היא הילד עצמו, כאדם וכאינדיווידואל וההכרה בזכויותיו כפרט. מתוך כך נובעת תחולתו הכללית והמקפת של חוזר זה על בתי הספר באשר הם. זכויות האדם, ויהא זה מבוגר או ילד, אינן בלתי מוגבלות. לכל זכות-גבול זכותו של האחר, במיוחד כאשר זכות פוגעת בזכות של אדם אחר.

משרד החינוך
המינהל הפדגוגי
הפיקוח ליישום חוק זכויות התלמיד

קידום זכויות - Promoting

זכויות מוגבלות בערכן אם הן אינן ידועות ואינן מוטמעות בעשייה היום יומית. מחויבות המדינה להפיץ את זכויות הילדים, זכויות התלמידים, ללמד ולהסביר את אמנת זכויות הילד ואת חוק זכויות התלמיד, ללמוד ולנהוג על פי חוקי המדינה המנחים את התהליך החינוכי למימוש זכויות התלמידים בחברה אזרחית. הזכויות מחליפות את ההגנות הרעועות שהיו בעבר וכיום מדובר על הגנה שוויונית וכוללת, שתוקפה הוא אוניברסאלי ונשען על משפט המדינה והעמים.

לילד ו/או לתלמיד מגיעות **זכויות הנוספות** על אלו של המבוגרים, כמו למשל זכותו לקבל חינוך או זכותו שלא לעבוד. לזכויות נוספות אלו יש אופי הגנתי, תכליתן גם לספק את התנאים לצמיחתו של הילד לבוגר עצמאי, המסוגל להשתמש בזכויותיו ולהגן עליהן, ואף לתת לאחרים.

המעבר מתפיסה מגוננת לתפיסה משתפת של הילד בתהליכים הקשורים בקביעת גורלו מלווה בשינוי בתפיסת הזכויות המגיעות לילדים מצד "עולם המבוגרים": בתפיסה החדשה, המשתפת, הילד נתפס כבוגר אוטונומי לעתיד, על כן יש להעניק לו זכויות משלו, הדומות באופיין לזכויות המבוגרים. ההבדל הנו בהיקף הזכויות המוענקות, לדוגמא: זכות לקבל חינוך מוענקת בישראל לילדים בחוק זכויות התלמיד משנת 2000- מכאן השינוי האזרחי והמשפטי של החקיקה המקנה לילד עצמו זכויות עצמאיות, בשונה מחוק קודם אחר-בו היתה חובת ההורים לשלוח את ילדם לבית הספר.

זכויות תלמידים חייבות לבטא את האיזונים הנדרשים בתוך בית הספר, מול מוריהם ובמסגרת אורח החיים הבית ספרי. ממש כפי שזכויות האזרח אינן מוחלטות כי אם כפופות לאיזונים החברתיים, כך גם זכויות התלמיד כפופות לאיזונים המתחייבים מן המסגרת הבית-ספרית. לכן, הטענה הנשמעת לעיתים אודות ה"הפקרות" או הסכנה שבמתן זכויות לתלמידים – טעות יסודה. זכויות תלמידים, המוענקות מכוח חוק או מכוח מדיניות חינוכית, מחייבות כי יתקיימו בהן איזונים, כמו כל זכויות אחרות המוענקות לכל אדם באשר הוא, בכל מסגרת.

זכויות אינן סימטריות לחובות! לגבי ילדים הדבר נכון במיוחד, שכן המשפט אינו מכיר בדרך כלל בחובותיהם של ילדים אלא בצורה הדרגתית בהתאם לגילם ויכולותיהם השכליות והרגשיות, במערכת החינוך שלנו אנו מחנכים את התלמידים מחד לקבלת אחריות על מעשינו תוך חשיבה ועשייה רפלקטיביים, ומאידך לחובות משתנות במסגרות שונות בהם מחוייב הילד לפעולות מסויימות שיש בהן ציות מסוייג, לדוגמא לבוא בזמן לשיעור, זוהי חובתו של כל תלמיד ובלבד שהינו בריא, במידה והיה בבדיקות רפואיות בבוקר, יאחר לבית הספר מפאת נסיבות אובייקטיביות כאלה ואחרות כפי שמורה יאחר לשיעור או כל בעל מקצוע אחר.

לאור אלו, **תפקיד המורות מתעצם** לנוכח היותן בעלות הידע, המובילות החברתיות לזכויות ילדים, מדריכות הורים ומאידך גם מסייעות לילדים בבניית הכלים והאמצעים האזרחיים לשימוש בהן.

המרחב הבית ספרי מהווה חברה בזעיר אנפין, המורכבת ממשתתפים בגילאים שונים, בעלי זהויות שונות ומגוונות. מתוך כך יש חשיבות גדולה ליצירת הסכמות המגדירות את אופי המרחב החינוכי כמקום המכבד את זכויות האדם וחותר ליצירת שיח אזרחי. על מנת להגיע להסכמות יש ראשית לכל לחשוף את כל קהילת המוסד החינוכי ובראש ובראשונה את צוות המורים לידע יסודי משותף בנושא זכויות אדם וזכויות התלמיד.

זכויות אין פירושן הפקרות, כי אם מערכת מבוקרת ומושכלת של התנהגויות המגובות **בקוד התנהגותי ברור**. לכל זכות גבול, זכותו של האחר והיא הבסיס לתקשורת אמינה בין בני אדם בכלל, ובמוסד החינוכי במיוחד.

משרד החינוך
המינהל הפדגוגי
הפיקוח ליישום חוק זכויות התלמיד

תרבות של זכויות

התוכניות והמיזמים בארץ ובעולם להטמעת זכויות ילדים / תלמידים מתבצעים במערכת של סביבה חינוכית **לעמדה יוזמת** החינוך ומהוות מעבר מעמדה חינוכית המגיבה לבעיות ראויה

בסיס התוכניות הוא שסביבה חינוכית ראויה מתייחסת לתלמידים ולאנשי הצוות החינוכי כבני אדם שלמים. משמעות הדבר היא, שמתן מענה למכלול הצרכים ושמירה על הזכויות כולן היא המפתח לקידום של התלמידים וכל ניסיון לבודד את מרכיבי אישיותם ולטפל בהם בנפרד נידון לכישלון. כך למשל נוכל למצוא שתלמיד שזכותו לתרבות נפגעת בבית הספר יתקשה בלימודים, תלמיד או תלמידה שחשים שכבודם נפגע יתקשו לפתח עמדה מכבדת כלפי חברים או כלפי עולם המבוגרים ולעמוד בדרישות התנהגותיות שבית הספר מציב. המוסד החינוכי מפגיש "שונים" בתחומי עניין משותפים. ככזה, אמור הוא לכבד את זכויותיהם של חברי קהילת המוסד החינוכי לתת אמון אלה באלה תוך תמיכה בין כל הגורמים - צעירים ומבוגרים. ריבוי נקודות המבט התרבותיות, האמונה והאידיאולוגיות שאנו מצויים כיום לכבד בנושא זכויות, גוזר ריבוי של יצירת איזונים בתרבות הבית ספרית. העקרונות, הכללים והדרכים. למימוש הזכויות נתונים לביור, להתדיינות ולשכנוע בין באי בית הספר זכויות הן כלי חינוכי, הן מחנכות לעצמאות ולאוטונומיה, ובה בעת לשיקול דעת ולכבוד כלפי הזולת במערכות יחסים בבית הספר. מימוש תרבות של זכויות במרחב הבית ספרי ייצור תהליך העצמה אשר יהפוך את בית הספר מטוב למצוין.

התפיסה החינוכית מטילה עלינו כמבוגרים אחריות מוגברת, במיוחד על מורים/ות.

המורה נתפס היום כמנהיג חינוכי וחברתי, בעל השפעה משמעותית על עיצוב התנהגות הילדים ורבים מחקים את התנהגות המורה ימים רבים אחריו. **זכויות התלמידים, קידומן, מימושו, עידודן ויישומן הינן חלק בלתי נפרד מן התהליך החינוכי ולפיכך מתפקידי המורה. על המורים בחברה דמוקרטית לפעול למימוש זכויות התלמידים, ללמד את התלמידים מהן זכויותיהם, ללמד את התלמידים כיצד לעמוד על זכויותיהם וכיצד לממשן באופן המיטבי והראוי תוך שמירה על כבוד הפרט וכבוד הזולת.** יש לבחון כיצד המורים מעודדים ומיישמים את זכותם של תלמידיהם לחינוך. אין ללמוד מכך כי על המורים להפקיר את התלמידים לזכויותיהם במובן הליברלי של המילה. על המורים לאזן, לווסת, להגביל ולהכריע בעימות בין זכויות שונות המתנגשות השכם והערב. עליהם לתת עדיפות בכל רגע נתון לזכויות אלו או אחרות תוך איזון סביר מידתי וראוי של זכויות התלמידים (אחד אחד וכקבוצה).

על מורה, כבוגר, מוטלת אחריות רבה יותר מבחינה חינוכית-אזרחית. התלמידים נתונים למרותם של המורים וההנהלה - אין שוויון מעמדי, אך יש וצריך להיות כבוד הדדי ללא כפיפות.

על כן, למורה ולתלמיד זכות זהה לכבוד. אין להעליב תלמיד ואין להעליב מורה. כבוד לאדם הצעיר או לאדם המבוגר - הוא כבוד לזהות שלו. כבוד האדם מחייב התחשבות בשונות של הזולת. לכל אדם תכונות משלו ועלינו לכבד תכונות אלו כחלק מהכבוד שאנו רוחשים לו. אנחנו כבוגרים יכולים לשלוט טוב יותר מבחינה רגשית וקוגניטיבית בתגובותינו. עלינו ללמד תלמיד לכבד מבוגרים, כמו גם את חבריו התלמידים.

בצד ההכרה בחשיבות ההגנה על זכויות התלמידים, מתעורר החשש אצל אנשי חינוך ששפת הזכויות תגביר מגמות של אינטרסנטיות ו/או התנהגות לא חברתית. חששות אלו מקורן בתהליכים בלתי מקצועיים של הבנת המושג "זכויות הילד / זכויות התלמיד" לילדים ולמורים ולשימוש שגוי בשפת הזכויות בבתי הספר.

למורים יש סמכויות ואחריות משום שלתלמידים יש זכויות. לא היה טעם לדבר על תעודת הוראה מטעם המדינה המעניקה סמכויות ואחריות על אדם מוסמך לפעול כמורה אם לא הייתה לתלמידים זכות לחינוך.

כבוד השופט זמיר (1730/00) אמר אודות נאמנותו של המורה לתלמידיו "כל אדם חייב לכבד

משרד החינוך
המינהל הפדגוגי
הפיקוח ליישום חוק זכויות התלמיד

את זכויות הילד, ובמיוחד המורה ששלום הילד וחינוך הילד הופקדו בידי כנאמן מטעם ההורים והחברה".

הסמכות של מורים ושל הורים במקביל, הינה תולדה של הזכות של התלמידים לחינוך ולכן מורים אשר מבקשים לצמצם את זכויות הילדים או חלילה לבטלן, כורתים את הענף ממנו הם ניזונים שהרי לא תהא משמעות למקצועם מבלי שהתלמידים שלהם יממשו את זכויותיהם.

בפרקי אבות, מסכת ד' נכתב: "יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך"

זכויות, משמעת, אחריות, חובות - מוטלת עלינו משימה רבת פנים.

וכל אלה יחד יש בהם סתירות גלויות וסמויות וקונפליקטים מבניים, ובכל זאת, זו משימתנו. המורים היקרים נמצאים בכיתות, עושים עבודה מופלאה, מלאכת מחשבת. ודווקא משום המורכבות, גודל, ומרחב העשייה והאחריות שלהם, יש צורך בזרקורים שיאירו נורמות וסטנדרטים מקצועיים. ההנהלה והצוות המחוץ נדרשים לפתח תהליכים בהם הקשבה כנה והוגנת לצרכים השונים של התלמידים ומימוש זכויותיהם יהוו לב ליבו של התהליך המקצועי - אנושי. כך נסייע לתלמידים להתפנות לפיתוח עצמי וסביבתי ונביאם להיות דור אזרחי שומר זכויות בחברה דמוקרטית. מי מאתנו אינו פוגש את האתגר רב הפנים של זכויות וגבולות, שותפות וגבולות, העצמת סמכות המורה בד בבד עם העצמת כבוד התלמיד וזכויותיו. הליכים הוגנים יכולים לשרת אותנו במימוש אתגרי היום יום. הם יגנו עלינו מנהיגי המערכת לא פחות מאשר על תלמידינו והוריהם. חינוך והשכלה אמורים להכשיר דור אזרחי אחר. הכשרת הדור הצעיר לעולמו כבוגר, נסללת ברובה באמצעות הליכים המשמשים מקור לחיקוי בחיים.

תרבות של כיבוד זכויות

תרבות של זכויות במוסד החינוכי מקדמת מסגרות פעולה בהן קודים התנהגותיים ברורים וגבולות משמעותיים להתנהגות אישית, קבוצתית, חברתית (לתלמידים, להורים ולצוותי החינוך) על מנת שזכויות יתפקדו כראוי, לא די שהן יחוקקו בחוק. לא די בהפצת המידע על קיומן בקרב ציבור עובדי ההוראה או בהפצתם בקהל התלמידים וההורים, לא די אף בהפצת מנשרים ונוהלים המכוונים לדרכי מימושם. הן זקוקות לתרבות תומכת-זכויות בכל מסגרת חינוכית, שבה כל הצדדים מכירים בתועלת ההדדית ובערך המוסרי שבמתן זכויות. הן זקוקות לתהליכים מסודרים של דיאלוג ובניית הסכמות. הן זקוקות למנגנונים ברורים ומאזנים במקרים של התנגשויות, כאשר אחת הסמכויות המשמעותיות ביותר של מורים היא הסמכות לקבוע איזו זכות עדיפה על אחרת, מי תגבר ומה יש להעדיף בניסיונות העניין וכיצד יוסבר התהליך המאזן ותוצאותיו בין באי בית הספר.

מכאן שתרבות של זכויות זקוקות לפעולות היום-יומיות שלך, שלי ושל כולנו.